

At være i centrum

Magt og minde – højstatusbegravelser
i udvalgte centre 950-1450

*Redigeret af
Mikael Manøe Bjerregaard
& Mads Runge*

At være i centrum

Magt og minde – højstatusbegravelser
i udvalgte centre 950-1450

Rapport fra tværfagligt seminar afholdt
i Odense, 10. februar 2016

*Redigeret af
Mikael Manøe Bjerregaard & Mads Runge*

With English summaries

Kulturhistoriske studier i centralitet – Archaeological &
Historical Studies in Centrality, vol. 1, 2017

Forskningscenter Centrum – Odense Bys Museer
Syddansk Universitetsforlag/University Press of Southern Denmark

At være i centrum
Magt og minde – højstatusbegravelser i udvalgte centre 950-1450

Rapport fra tværfagligt seminar afholdt i Odense, 10. februar 2016

Kulturhistoriske studier i centralitet – Archaeological & Historical Studies in Centrality, vol. 1, 2017

Udgivet af Forskningscenter Centrum – Odense Bys Museer – Syddansk Universitetsforlag/
University Press of Southern Denmark 2017

ISBN 978 87 408 3114 6

© Fagredaktionen og de pågældende forfattere

Fagredaktion: Mikael Manøe Bjerregaard & Mads Runge

Grafisk tilrettelæggelse: Bjørn Koch Klausen

Forsideillustration: Bispegraven i Skt. Albani Kirke, Odense. Foto: Odense Bys Museer

Tryk: Narayana Press

Antal: 300

Distribution:

Odense Bys Museer

Overgade 48

5000 Odense C

museum@odense.dk

www.museum.odense.dk

Syddansk Universitetsforlag

Campusvej 55

5230 Odense M

press@forlag.sdu.dk

www.universitypress.dk

Indhold

Graven og manden i domkirken Skt. Albani Odense

- en kilde til overleveringen af 1000-tallets bispehistorie

Af Jakob Tue Christensen & Jesper Hansen

Nadversættet fra bispegraven i Odense Skt. Albani Kirke

Af Mikael Manøe Bjerregaard

Monumenterne i Jelling

Fornyset tradition på tærsklen til en ny tid

Af Anne Pedersen

Navnløse biskopper

Den vestdanske kirkes (næsten) forhistoriske tid, 1072-1134

Af Michael H. Gelting

Mellem gravkult og glemsel

Nogle betragtninger om danske bispegrave fra ældre middelalder og deres overlevering

Af Birgitte Bøggild Johannsen

Ihukommelse mellem embede og slægt

- senmiddelalderlige biskoppers selvscenesættelse og mindekultur

Af Tine Kondrup

Mellem gravkult og glemsel

Nogle betragtninger om danske bispegrave fra ældre middelalder og deres overlevering

Af Birgitte Bøggild Johannsen

Indledning

Fundet i efteråret 2015 af den bemærkelsesværdige frådstensgrav fra o. 1100 i den nedlagte Skt. Albani Kirke i Odense under en fjernvarmeudgravning i den middelalderlige bymidte repræsenterer inden for arkæologien eller kulturhistorien i videste forstand det fænomen, der kan betegnes som ”det gode tilfælde” (eller *fortuna secunda*). Hermed blev under århundreders skiftende kulturlag fremdraget erindringsspor fra den kollektive glemsel af et individ, som at dømme efter gravens placering, form og udstyr formentlig har tilhørt samfundets elite.¹ En gravkalk med tilhørende disk (fig. 1), stilistisk dateret til sidste del af 1000-tallet, har ført til den nærliggende hypotese, at den afdøde har været en højtstående gejstlig eller måske ligefrem en af Odense Stifts tidligste, navnløse biskopper, der var blevet begravet på dette sted på et tidspunkt før den mulige overflytning af det fynske bispesæde fra Skt. Albani Kirke til det nyetablere-

de klostर्सamfund og den nye frådstenskatedral syd herfor, viet til den i 1100-1101 kanoniserede kongehelgen, Skt. Knud (Bjerregaard *et al.* 2016).

Et slumpetræf af tilsvarende kaliber var fremdragelsen af den skriftlige kilde, der leverer hovedargumentet bag selve formodningen om Skt. Albani Kirkes tidligere særstatus som bispekirke og dermed om de(n) afdødes identitet. I en beskrivelse af Knud den Helliges martyrhistorie fra anden fjerdedel af 1200-tallet står den meningsladede passus: ”I denne kirke (dvs. hvor Knud den Hellige blev dræbt) var dengang bispesædet, som siden er blevet overført til Den hellige Knuds kloster ... (*in quo tunc temporis sedes erat episcopalis, que postea ad monasterium beati Kanuti (...) translata est*)” (*Passio Sancti Kanuti Regis et Martiris* 1908-12: 552). Faktisk var tekstudgiveren, filologen Martin Clarentius Gertz (1844-1929) først blevet gjort opmærksom på kilden efter afslutningen af manuskriptet til den vigtige

Fig. 1. Kalk og disk fra den nyfundne grav i den forsvundne Albani Kirke. Foto: Odense Bys Museer.

Chalice and paten from the newly found bishop's grave in St. Alban's Church, Odense.

publicering af danske middelalderlige helgenvitae (1908-1912). Det hidtil upåagtede håndskrift, der befandt sig i biblioteket i Neukloster, Wiener Neustadt, var efter en omskiftelig skæbne i 1911 blevet udgivet af den tyske historiker Bernhard Schmeidler. Fra augustinerkorherreklostret i Bordesholm var det blevet reddet fra urolighederne i kølvandet på reformationen af den lærde Henrik Rantzau (1526-1599), der indlemmede manuskriptet i sit bibliotek på Breitenburg. Derfra kom det kun få årtier senere til det østrigske klosterbibliotek, idet det heldigt havde undgået Albrecht von Wallensteins (1583-1634) plyndringer under Kejserkrigen.²

Den skriftlige traditions- og erindringsdannelse omkring Skt. Albani Kirkes ældste historie er imidlertid så godt som udelukkende knyttet til kirkens status som mordsted og første begravelsesplads for Knud den Hellige, hans bror Benedikt og kongens 17 hirdmænd, der faldt med ham (*Danmarks Kirker. IX. Odense Amt 1998-2001*: bd. 3, 1729ff). De sidste blev begravet i kirkens forhal, i det vestlige og nordlige hjørne, mens kongen selv før overflytningen til Odense Domkirke antagelig blev gravsat foran alteret nær det sted, hvor han havde fundet sin død. Ingen af disse grave er dog arkæologisk påvist. Til gengæld blev helgenkongen og hans bror, der efterfølgende blev skrinlagt i stiftets hovedkirke, allerede fra middelalderen genstand for en intensiv kult, der også efter reformationen fortsat skulle blomstre og skyde friske skud. Selv erindringer om de dræbte hirdmænd blev - knap 800 år efter, i 1875 - fastholdt med en indskrift på sydvæggen af den nyfundne krypt i

domkirken (*Danmarks Kirker. IX. Odense Amt 1990*: bd. 1, 424ff, 391), omend deres jordiske rester efter alt at dømme var forblevet på den for længst rydede kirketomt, hvis arkæologiske udgravning i øvrigt indledtes få år senere i 1886, i 800-året for Knud den Helliges død (*Danmarks Kirker. IX. Odense Amt 1998-2001*: bd. 3, 1732).

En tilsvarende mindestrategisk rehabilitering er nu også blevet det navnløse individ eller den formodede biskop fra Skt. Albani Kirke til del, selvom det i sagens natur ikke har været muligt at knytte aktiviteterne til noget konkret jubilæum. I mediedækningen af begivenheden blev begravelsen karakteriseret som "den ældste udgravede bispegrav herhjemme",³ ligesom det aktuelle tværfaglige seminar, "At være i centrum", tog udgangspunkt i det heldige fund, der betegnede som "et arkæologisk highlight" og samtidig markerede åbningen den 10. februar 2016 af forskningscentret CENTRUM ved Odense Bys Museer. Tilsvarende var gravkalken med den tilhørende disk blevet ophøjet til en museumsgenstand (inv. nr. OBM3183X87 og OBM3183X86). Selve musealiseringen kan i parentes bemærket betragtes som en intellektuel konstruktion af et erindringssted.⁴

De følgende linjer skal med udgangspunkt i den nyfundne grav fra Skt. Albani Kirke især fokusere på overlevering af eller erindringsbevaring/erindringsstab i forbindelse med grave og gravminder for medlemmerne af gejstlighedens absolutte elite – ærkebisper og biskopper fra den tidlige middelalderes Danmark. Oversigten, der omfatter eksempler fra tiden frem til o. 1200, tager udgangspunkt i den

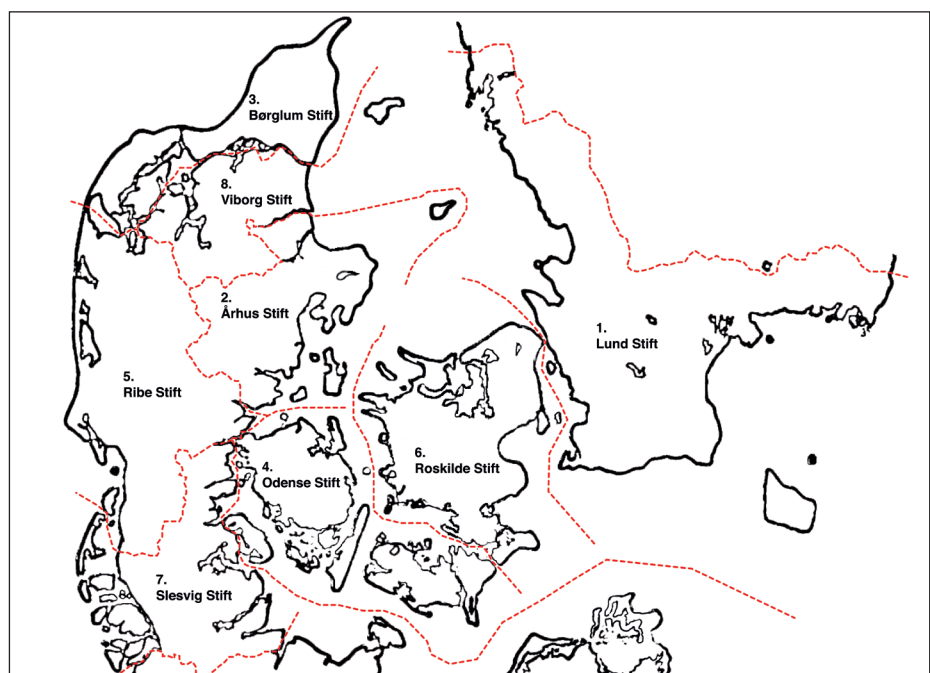

Fig. 2. Oversigtsplan over middelalderens danske stifter, opregnet efter rækkefølgen i Series episcoporum. Tegning: Maja Honoré efter Historisk Atlas Danmark (1988). *The medieval dioceses of Denmark.*

minutøse registrering af embedsrækkerne i de middelalderlige danske stifter (fig. 2) i *Series episcoporum* (1992) fra ærkesædet i Lund til Viborg Stift.⁵ Materialet skal ikke kun betragtes i prosopografisk perspektiv, men i lige så høj grad diskutere de mekanismer, der i *la longue durée* har været aktiveret i forbindelse med konstruktionen eller dekonstruktionen af mindet om de pågældende. Det skal argumenteres, at gravminderne ikke kun har tjent det individuelle *memoria*, men også i en række eksempler er blevet instrumentaliseret eller tværtimod bevidst negligeret i en løbende magt- eller statusdiskurs inden for de respektive institutioner.

1: Erindringens og glemslens veje

Inden for det dynamiske, interdisciplinære felt, som erindrings- og glemselsforskningen har repræsenteret i de sidste årtier, spiller grave og gravmonumenter en nøglerolle, ikke mindst når det handler om den senere aktivering eller dekonstruktion af disse. Det gælder i forbindelse med den posthume genoplivning af kulten for de afdøde personer over for den mere eller mindre målrettede sletning af erindringen om andre, herunder selve elimineringen af de fysiske spor efter individer, som af en eftertid skønnes mindre mindeværdige. Netop det sidste aspekt, glemselshandlingen, skal som understreget af bl.a. den hollandske kulturforsker Liedeke Plate forstås som en selvstændig kulturel praksis, der i virkeligheden udgør en integreret del af erindringsprocessen, ligesom studiet heraf, kodificeret som *amnesiology* (amnesiology), fokuserer på selve baggrunden for glemslen, ”not as a lapse of memory, nor as memory’s flipside, but as something actively produced – a made condition, produced and reproduced” (Plate 2016: 144). Den larmende tavshed om konkrete enkeltpersoner skal derfor ikke kun afføde resignation over for historiens ubønhørlige nedkværnen af fortidslevn, men fortjener en fornyet overvejelse om eventuelle mønstre bag tilstedeværelsen over for fraværet eller det proaktive bortvalg af materielle og skriftlige vidnesbyrd.

Som nævnt tager fremstillingen udgangspunkt i *Series episcoporum* (1992), der opregner individer fra de tidligste tider frem til o. 1200 om end med lakuner for de ældste navnløse repræsentanters vedkommende. Inden for de seneste år har navnlig Michael H. Gelting kastet nyt lys over 1000-tallets hjemlige bispehistorie (Gelting 2004; Gelting 2010). Ud fra en kritisk analyse af hovedkilden hertil, Adam af Bremens (o. 1040 - o. 1081) *Gesta Hammabur-*

gensis Ecclesiae Pontificum, forfattet o. 1075-1081, argumenteres for, at også dette værk på visse punkter afspejler en strategisk erindringspolitik, en bevidst fortrængningsmekanisme eller undertiden endda en kontrafaktisk omskrivning af vigtige forløb, alt sammen med henblik på at konsolidere det svækkede ærkesæde i Hamburg-Bremen over for de danske bestræbelser på at etablere en selvstændig kirkestatus, bl.a. gennem en øget tilknytning til den engelske kirke. I lyset af denne nytolkning kan en række af de tidlige bisper derfor antagelig kun betragtes som titulærbiskopper i eksil, mens andre, som måske vitterligt beklædte bispeembedet, bevidst er udeladt.

I den sammenhæng er netop bispegravene vigtige historiske medier, der kan supplere de skriftlige efterretninger. Ud over de bevarede eksempler og de erindrede grave/gravmæler, som kun er skriftligt bevidnet, samt gråzonen af glemte eller ukendte eksempler, føjer sig yderligere en kategori til: de fiktive begravelser (jf. Borgolte 1988),⁶ hvor en eftertid ud fra en særlig agenda om behovet for konkret bevisførelse for en institutions høje ælde eller et individs særlige status frit konstruerede de nødvendige vidnesbyrd – omtrent som en form for placeboeffekt.⁷ Det skal i øvrigt understreges, at den målrettede erindringsorganisering ikke nødvendigvis var bundet af en tidsmæssig og rumlig nærhed til det pågældende individ og dennes grav, der i lighed med andre former for ophobet erindringsstof kunne ændre karakter fra lagererindringer til funktionserindringer - selektive, subjektorienterede og konstruerede ud fra en bestemt dagsorden (Assmann 1999). Som betonet i forbindelse med den strategiske erindring eller glemsel i forhold til verdslige magthavere rummer gravene og de afdødes knogler i sig selv et potentiale eller en særlig karismatisk værdi i kraft af deres blotte eksistens en status, der af en eftertid – navnlig under kriser og i politiske brydningstider – bevidst kunne reaktiveres eller tværtimod ødelægges i en form for *damnatio memoriae* eller *repressive erasure* med den engelske erindrings- og glemselsforsker Paul Connerton’s betegnelse (Connerton 2008).

Denne mekanisme, der ligefrem er karakteriseret som en antropologisk konstant (Rader 2003), har ikke mindre relevans i forhold til den gejstlige magtelites grave. I en diskussion af pavegravmæler som *erindringssteder* understreger den tyske historiker Michael Borgolte (f. 1948), hvordan bevaringen eller sløjfningen af grave i ældre tid oftest var produktet af særlige interesser, dikteret af enkeltpersoner eller bestemte grupper, hvorimod en sammenhængende og fastetableret institutionel traditionsdannelse ved

Fig. 3. Skitseplan af placeringen af de karolingiske og ottonske ærkebisper- og bispegrave i domkirken i Bremen ('Hannoverscher Plan'). Efter Brandt 1977: Abb. 21.

Sketch of graves of Carolingian and Ottonian archbishops and bishops in the Bremen Cathedral.

Pavekirken med en deraf følgende intakt monumentrække først var et faktum fra begyndelsen af 1400-tallet (Borgolte 1992: 314). Navnlig for tiden før 1200 var der store lakuner, således at en samlet opgørelse over kendte, både bevarede og kun skriftligt overleverede grave for Skt. Peters efterfølgere på daværende tidspunkt (t.o.m. Johannes Paul I (1912-1978)) kun talte omkring en tredjedel, dvs. 91 af 261 paver, idet der med hensyn til modpaverne var en endnu ringere repræsentation (13 kendte grave for 37 individer). Nyere oversigter over (ærke)bispebegravelse i Tyskland viser et lignende mønster for de ældste perioder (Gierlich 1990; Schieffer 2001; Heinz *et al.* 2004; Paffgen 2010). I det danske materiale er i *Series episcoporum* registreret omkring 77 navngivne individer, fraregnet den gråzone, der ikke er skriftligt bevidnet. Heraf er grave eller gravkirker kildemæssigt bevidnet for en tredjedel (26 eksempler), idet antagelig 13 af disse var markeret med et synligt gravminde over jorden, det være sig gravsten, væggravmæle eller epitafium, mens arkæologiske undersøgelser har været gennemført af ni grave, inklusive den nyfundne i Odense. For de øvrige vedkommende er status uvis.

I det følgende skal belyses dels de skriftligt be-

vidnede eller erindrede, men ikke bevarede begravelse (kapitel 2), dels de intakte samt arkæologisk undersøgte grave og gravmonumenter (kapitel 3). Herunder nævnes også forskellige mønstre for erindringsbevaring og gravkult, bl.a. etablering af sekundærgrave/-gravmæler i forbindelse med genbegravelse (*translatio*) af udvalgte individer, der havde særstatus af helgen (*sanctus, beatus*), stifter eller særlig velgører (*fundator, benefactor*).⁸ Endelig skal den store gruppe af "glemte" grave kommenteres i et tredje afsnit (kapitel 4). Opremsningen af eksempler følger rækkefølgen af stifter i *Series episcoporum* (Lund,⁹ Aarhus, Børglum, Odense, Ribe, Roskilde, Slesvig og Viborg).

Med hensyn til de skriftlige kilder kan der opereres med tre forskellige kategorier, hvor ikke bare dødsdag og -år eller dødssted er anført, men også begravelseskirke samt i heldigste fald selve gravens placering inden for den pågældende bygning:¹⁰ A) Dødebøger, herunder martyriologier, kalendarier og gavebøger.¹¹ B) Historiografisk litteratur, bl.a. krøniker, annaler og samlinger af biografier og C) Topografisk eller antikvarisk litteratur. Men det hører absolut til undtagelserne, at man kan lokalisere et kompleks af grave ud fra en samtidig plan, således

som det var tilfældet i domkirken i Bremen, hvor en nu tabt tegning fra o. 1200 i et håndskrift med Adam af Bremens krønike viste en oversigt over ærkebisppe- og bispegravene i østpartiet af den førromanske bygning (fig. 3), ligesom selve dette værk har vist sig som en guldgrube for arkæologerne med hensyn til angivelsen af placeringen for de ældste grave.¹² Derimod savnes i flertallet af de ovennævnte kilder en angivelse af de centrale koordinater, hvor både dødstidspunkt og begravelsessted er oplyst. Det gælder ikke mindst for Lundekapitlets værdifulde døde- og gavebøger, hvor netop de sidste informationer mangler (*Necrologium Lundense* 1923; *Lunde Domkaptels Gavebøger* 1884-1889).

2: De erindrede grave

Af de skriftligt, mere eller mindre præcist stedfæstede grave, der er forankrede rumligt og ikke blot tidsmæssigt i relation til de liturgiske mindehandlinger og samtidig har udgjort vigtige medier for traditionsdannelsen, henviser kilderne til tre eksempler fra ærkesædet i Lund. Biskop Bernhard (– o. 1020 –), som hidkaldtes fra England af Knud den Store og sammen med forgængeren Gotebald og efterfølgeren Henrik mindedes i domkirkens nekrologium og gavebog 21. august (*Lunde Domkaptels Gavebøger* 1884-1889: 207; *Necrologium Lundense* 1923: 88), blev ifølge Saxos *Gesta Danorum* begravet i ”krypten i Lund (*Lundense hypogeum*)” (Saxo Grammaticus 2005: bd. I, 648f (X, 11, 6)); en upræcis betegnelse, der ikke nødvendigvis refererer til en eventuel (gen)begravelse i kirkens yngre krypt som undertiden antaget (Newman 1946: 26).¹³ I nyere tid er Saxos omtale tværtimod blevet knyttet til en af to store – om end tomme – gravkamre, henholdsvis i koret og langhuset af byens Skt. Drottens eller Trinitatis Kirke, der ifølge en yngre (o. 1300) krønike for præmonstratenserordenen, som kirken tilhørte, havde domkirkestatus (*ecclesia cathedralis*) (Cinthio 2002: 107f, 142).¹⁴

Derimod er der større vished om begravelsesstedet for Lundedomkirkens grundlægger, ærkebiskop Asser, hvis dødsdag, den 5. maj 1137, er nævnt af flere kilder (jf. Rübner Jørgensen 1992: 19). Asser blev ifølge den omtrent samtidige Roskildekrønike begravet i Laurentiuskirken (*Chronicon Roskildense* 1917-1922: bd. I: 31), uvist dog hvor. En eftertid har været fristet til – på et ganske usikkert grundlag – at identificere graven med den rigt udsmykkede ædikula eller portal i nordre tværskibs vestvæg med to løvebårne engle (Newman 1946: 197) – en passende værdig ramme for denne centrale skikkelse i domkir-

kens ældste historie.¹⁵ Langt mere konkret er omtalen af efterfølgeren, ærkebiskop Eskils grav (Rübner Jørgensen 1992: 27). Grundlæggeren af cistercienser- og præmonstratenserordenen i Danmark døde den 6. september 1181 – efter at have nedlagt palliet – som munk i klostret i Clairvaux, hvor han blev begravet i et kapel i klosterkirken, viet Skt. Salvator, nærmere betegnet det midterste i den kapelkrans, der omgav det nyopførte østparti og ganske tæt ved Den hellige Bernhard, der fire år efter klosterstifterens kanonisering, i 1174, var blevet skrinlagt i en sarkofag bag højalteret (Vilain 2015: 230-232).¹⁶ Uden at være officielt helgenkåret nævntes Eskil dog blandt de salige, ligesom hans liturgiske *memoria* i middelalderen holdtes i hævd ved en række franske kirker, bl.a. i præmonstratenserordenens hovedkloster i Prémontré. Til gengæld blev hans jordiske levninger efter klosterkirkens ødelæggelse under Den franske Revolution tilsyneladende ikke optaget og overført til en anden placering i lighed med Skt. Bernhards, der kom til Ville-sous-la-Ferté. En kontinuerlig veneration gennem århundrederne blev til gengæld ærkebiskop Absalon (†1201) til del efter hans begravelse foran højalteret i cistercienserklosterkirken i Sorø, som han personligt havde reformeret.

Også to Aarhusbisper, Eskil (†o. 1165) og Sven (†30. okt. 1191), blev genstand for en særlig gravkult inden for cistercienserordenen. Den sidstnævnte er mere udførligt omtalt nedenfor. Biskop Eskil, der aktivt støttede oprettelsen af et cistercienserkloster i sit stift, var faldet under et af Valdemar den Stores slag mod venderne. Hans lig blev begravet i det nyoprettede kloster i Veng, hvorfra man dog allerede i 1168 overflyttede de jordiske levninger, både af ham og andre af klostrets grundlæggere og velgørere til en ny placering på Kalvø (*Exordium Monasterii Caræ Insulæ* 1917-1922: 169). Men placeringen her blev kun af kort varighed, og formentlig er de særlige udvalgte ben blot fire år senere, i 1172, ført med til det blivende kloster i Øm. En mulig, men yderst sandsynlig genbegravelse her er dog ikke omtalt.¹⁷

Over for den påfaldende tavshed i kilderne om de ældste Odensebispers begravelse tegner traditionsdannelsen og den historiske erindring sig særlig stærkt i Ribe Stift. Takket være *Ribe Bispekrønike*, formentlig nedskrevet o. 1225-1230 (Gelting 2012a), kender vi til ikke færre end fem konkrete bispebegravelse fra tiden indtil o. 1200, hvortil kommer bevaringen af yderligere tre (jf. kapitel 3). Den tidligste og overhovedet den ældst nævnte blandt den tidlige middelalders bispegrave er graven for Liufdag, der døde på et tidspunkt efter 7. juni 948 (Gelting 1992:

67). Ifølge Bispokrøniken blev han gravsat på kirkegården ved domkirken under en lille overbygning (*tuguriolum*) efter forinden at have lidt martyrdøden, dræbt af den vantro hob (*Ribe Bispokrønike* 1933-1935: 26). Som tegn på den særlige hellighed, der var knyttet til ham, blev han senere genbegravet inden for Ribe Domkirkes mure i kirkens nordlige del over for koret, idet hans knogler efterfølgende skrinlagdes på altret, formentlig på højalteret, på initiativ af en senere embedsbroder, biskop Radulf (†1171). Den højtidelige *elevatio* blev dog gennemført uden pavens og ærkebiskoppens tilladelse, og sigende nok skulle skrinet da også kort efter, i 1176, blive flammernes bytte ved domkirkens altødelæggende brand (*Ribe Bispokrønike* 1933-1935: 29). Efter denne skæbnesvangre ødelæggelse af den uheldige helgen, som ikke engang kunne beskytte sin egen kirke, ophørte kulten af Liufdag – tilsyneladende som vidnesbyrd om en regulær *damnatio memoriae*.¹⁸ Som udtryk for den veneration, som endnu før branden udvist over for Liufdag, blev hans efterfølger, biskop Elias, dog begravet ved hans side ad sanctos i 1162 (*Ribe Bispokrønike* 1933-1935: 28), mens Radulf selv fik sin grav østligst i midtskibet foran Helligkorsalteret. Den næste i bisperækken, Stefan (†1182 eller 1183), begravedes ved sydvæggen modsat koret, dvs. i søndre korsarm, idet der endog skulle være foregået mirakuløse helbredelser ved graven (*Ribe Bispokrønike* 1933-1935: 30).¹⁹ En ydre markering af disse grave eller en eventuel kult, specielt af Stefan, er imidlertid ikke omtalt, lige så lidt som gravenes placering.

Derimod fik Ribebispen Omer (Homer) (†1204) del i cistercienserordenens erindringsfællesskab efter sin begravelse i klosterkirken i Løgum (*Ribe Bispokrønike* 1933-1935: 31). Her fandtes i koret et 26 linjers langt epitafium, anført i latinske heksametre med angivelse af placeringen af graven, ikke blot for Omer (ved (høj)alterets venstre side), men også for fire senere biskopper, de tre fra Ribe (Oluf, Gunner²⁰ og Esger) og den sidste fra Børglum (Niels), alle døde inden for tidsrummet 1214 - o. 1290. Epitafiet publiceredes i 1776 af Jacob Langebek (*Scriptores Rerum Danicarum* 1776: bd. IV, 576f) i forbindelse med udgivelsen af klostrets dødebog, hvor de fem bisper fremhævedes som særlige stiftere og velgørere. Imidlertid var mindesmærket gået tabt på det pågældende tidspunkt, men det var ifølge indledningen til udgivelsen af dødebogen nedskrevet i et pergamenthåndskrift, der tidligere ejedes af Sorøhistorikeren Stephan Hansen Stephanius (1599-1650) og siden af bogsamleren Jens Rosenkrantz (1640-1695). Minde-

teksten, der enten kan have været nedfældet på pergament eller malet direkte på væggen, var antagelig af yngre dato. Formentlig var den i lighed med tilsvarende gravskrifter fra Ribe og Roskilde domkirker et eksempel på den tidlige humanismes nylatindigtning²¹ og måske først komponeret samtidig med afskriften af selve dødebogen fra 1518, der var nedfældet af en vis Thomas, munk og præst ved klostret. Yderligere et mindesmærke, der var bevaret endnu på hans tid, fandtes ifølge Langebek i klosterkirkens kor - en korsprydet sten, der ifølge traditionen skulle markere en rigt udstyret grav for en biskop, en abbed eller måske ligefrem for samtlige fem bisper.

Blandt efterretningerne om de ældre biskopper fra Roskilde, Slesvig og Viborg skal for de førstes vedkommende nævnes en notits i Roskildekrøniken, der blev forfattet o. 1138 (Gelting 2012b) om Svend Normand (†1088). Denne døde på en pilgrimsrejse til Jerusalem på Rhodos og blev begravet på stedet af sine sørgende ledsagere (*Chronicon Roskildense* 1917-22: 24f). De bevarede grave i Roskilde Domkirke for hans embedsbrødre, Vilhelm og Asser, beskrives nedenfor. Hvorvidt Peder Sunesen, der døde den 29. oktober 1214, ligeledes blev begravet i domkirken, er højst sandsynligt, men lader sig ikke nærmere verificere (Große 1992: 95 og note 267).

En tilsvarende usikkerhed er knyttet til Slesvigbispen Poppo (-995-), der af Adam af Bremen identificeredes med den gejstlige, senere biskop af dette navn, som omvendte Harald Blåtand, og ligeledes af samme hævdedes at være begravet i domkirken i Bremen (Adam af Bremen 1917: 124 (II, 64)). En eventuel grav for biskoppen er dog ikke påvist i forbindelse med de store arkæologiske udgravninger i kirken. I øvrigt kan Slesvigbispen næppe heller knyttes til den Poppo, der blev genstand for en lokal helgenkult og legendedannelse i kølvandet på kongedåben (*Danmarks Kirker. XVI. Århus Amt* 1996-2002: bd. 9, 5113-5135). Hans efterfølger, Esico eller Ekkehard (†1026), kan ligeledes have hørt til gruppen af eksilbisper (Gelting 2004). Han fungerede antagelig som hjælpebiskop i Hildesheim, men døde ved Ejderen under et forsøg på at genvinde sit gamle stift og blev begravet i Michaelskirken, hvor hans *memoria* respekteredes. Et måske samtidigt epitafium eller mindevers er ligeledes registreret her (Radtke 1992: 103-105; Gelting 2004). Biskop Frederik af Slesvig, der 1178/1179 omkom i et skibsforslis i Østersøen, og hvis lig siden – ganske uskadt – drev i land på den sjællandske kyst (Radtke 1992: 113; Saxo Grammaticus 2005: bd. 2, 476 (XV, 1,1)), skal være begravet i klosterkirken i Sorø, indsat i muren i Johannes

Evangelistens kapel i søndre korsarm. Kilden hertil er imidlertid ikke Saxo, der dog antydede, at biskoppen ved sin død fik en vis hellighed, men hidrører fra en væsentlig senere notits i klosterkirkens katalog fra 1520'erne over berømte begravelser i Sorø fra (*Scriptores Rerum Danicarum* 1776: bd. IV, 543, 553).²² Hvorvidt graven har været faktisk eller fiktiv, må stå hen i det uvisse. Men behovet for at stabilisere erindringen med et konkret monument forledte i 1631 Christian IV's historiograf, Johannes Pontanus, til at identificere et firelinjet vers, der også var nævnt

i Arild Huitfeldts *Bispekrønike*, med et konkret epitafium (Pontanus 1631: 267; Huitfeldt 1604 (1978): Cii verso). Fejlen korrigeredes siden af Erik Pontoppidan (*Marmora Danica* 1739-1741: bd. 1, 146), omend med en noget nedsættende bemærkning om den ældre kollega: "Her sover den gode Pontanus minsandten" (!) (*Verum dormitat hic bonus Pontanus*), for gravskriftet var i virkeligheden et af de 44 bispevers, som historikeren Hieronymus Cypræus digtede i 1560 om Slesvigs biskopper – en parallel til de berømte bispevers fra Odense (jf. nedenfor).²³ Et tilsvarende mindevers blev forfattet over hans efterfølger, Valdemar (†1236), der døde adskillige år efter sin fratræden, i 1208, og blev begravet i cistercienserklostret i Loccum nær Minden foran Johannes Døberens alter. Epitafiet, der var gengivet i en yngre liste over klostrets abbeder, sammenfattet i 1709 af abbed Gerhard Walter Molanus og udgivet i 1711, rummer bl.a. en appel til læseren om forbøn for den afdøde, hvilket måske netop kunne tolkes som en henvisning til et ældre, men nu forsvundet, konkret monument (Radtke 1992: 116, note 248).

Blandt Viborgbisperne fra tiden før 1200 kendes nok døds-, men ikke begravelsesstedet for Eskil (†1132/1133), der led martyrdøden, dræbt på Erik Emunes initiativ under gudstjenesten i Skt. Margrethes Kirke i Asmild (*Vita et miracula Sancti Ketilli* 1908-1912: 263). Nogen grav eller kultsted for den afdøde er dog ikke omtalt hverken her eller i stiftskirken i modsætning til en senere embedsbroder, biskop Gunner (†1251), der døde i Asmild, men siden blev hæderfuldt begravet i Skt. Kelds kapel i domkirken. Nærmere viden om grav eller eventuelt monument kendes dog ikke. Til gengæld fik Gunner i moderne tid en erindringsoprejsning, da et monument i Asmild i 2000 udførtes af kunstneren Erik Heide i kølvandet på 750-års jubilæet for Jyske Lov, specifikt motiveret af biskoppens status som en af de kyndige bag det store lovkompleks.²⁴ Eskils efterføl-

Fig. 4. Granitskulptur af Erik Heide, "De to brødre", rejst 1995 i haven ved Paternosterkirken i Jerusalem til minde om biskop Sven og hans bror Eskil. Foto: Jens Velle 1995.

"The Two Brothers" sculpture by Erik Heide. Erected in 1995 in Jerusalem in memory of Bishop Sven and his brother Eskil.

ger, Sven, der døde på pilgrimsrejse til Jerusalem i 1153 eller 1154, blev begravet i Paternosterkirken på Oliebjerget (*De Eskillo* (...) 1917-22: 440f). Også han blev mere end 800 år senere genstand for en tilsvarende rehabilitering, da der i 1995 rejstes et mindesmærke, ligeledes af Erik Heide, til erindring om biskoppen og hans bror Eskil, der døde sammen med ham (fig. 4). Initiativtageren til dobbeltmonumentet, ”som på værdig vis kunne vidne om de to brødres mærkværdige rolle i korsfarertidens Jerusalem” var middelalderarkæologen Jens Velle, der knap 15 år tidligere, 1981, havde beskrevet brødrenes rejse.²⁵ Derimod vides intet nærmere om en eventuel gravkult for Viborg Domkirkes bygherre i hans egen kirke, ligesom der savnes præcist kendskab til graven for Niels (†1191), der af en væsentlig senere kilde, nemlig Huitfeldt (*Huitfeldt 1604* (1978)): CCIV r), hævdes at ligge begravet i domkirken.²⁶

3: De arkæologisk undersøgte grave og bevarede gravminder

Som nævnt ovenfor er kun et mindre antal af de ældste bispegrave undersøgt arkæologisk. I tilknytning til disse er bevaret enkelte gravminder, både fra middelalderen og nyere tid. Følger vi atter rækken fra *Series episcoporum*, rager mindekulten for ærkebiskop Absalon (†1201) i Sorø Klosterkirke ganske særligt op. Som klosterkirkens hovedstifter lå hans grav foran det daværende højalter, hvor den i middelalderen dækkedes af en udskåret gravplade af træ (*Scriptores Rerum Danicarum* 1776: bd. IV, 570), som efter 1536 erstattedes af den Morten Bussert tilskrevne gravsten i ungrenæssancestil. Som det er velkendt, var fornyelsen - ligesom den dertil knyttede åbning af Absalons grav - en aktiv erindringsstrategisk handling, der betonede kontinuiteten mellem den gamle og den nye kirkeorden (Bøggild Johannsen 2012 (2015)). Dog var det et *pia fraus* – et fromt bedrag, når stenen angav, at Århusbispen Peder Vognsen (†1204) ligesom sin efterfølger og slægtning, Skjalm Vognsen (†1215), lå begravet ved Absalons side. Om den førstnævnte, jf. nedenfor. Som allerede nævnt i *Ældre sjællandske krønike* varetog man flittigt gennem generationer Absalons liturgiske *memoria* (*Vetus Chronica Sialandie* 1917-1922: 56f), ligesom en række mindevers, der enten var litterære produkter eller udført som konkrete epitafier, var knyttet til den afdøde. Disse erindringsmarkører var udarbejdet såvel i høj- som i senmiddelalderen (Bøggild Johannsen 2008a: 362-364). En enkelt blandt disse var end-

Fig. 5. Absalons grav i forbindelse med åbningen i 1947. Foto: Niels Elswing, Nationalmuseet. *Absalon's grave, opened in 1947.*

og signeret af selveste Saxo Grammaticus, selvom det højst sandsynligt er et fingeret produkt fra den gryende humanismes tid, måske samtidig med andre tilsvarende, hvoraf ét bar initialerne for Roskildebispens Lauge Urne (†1529) (Bøggild Johannsen 2012 (2015): 154). Samtidig med udførelsen af det nye gravminde gennemførtes i øvrigt på Christian III's initiativ den første åbning af ærkebispens grav, der fremviste et forbilledlig veludstyret indhold. Bl.a. var det velbevarede lig ikklædt fuldt gejstligt skrud med insignier og en gravkalk. 1827 og atter 1947 (fig. 5) blev graven åbnet på ny, første gang på Frederik VI's foranledning (*Danmarks Kirker. V. Sorø Amt* 1936-38: bd. 1, 79f).

Som tidligere nævnt havde Århusbisperne allerede fra biskop Eskils tid en særlig tilknytning til cistercienserordenen. Det var derfor nærliggende også at give hans efterfølger Sven (†1191), der gavmildt doterede det i 1172 grundlagte kloster i Æm, en hæderfuld begravelse på dette sted, som det sømmede sig for klostrets *fundator* og *benefactor*. Cistercienserordenens krønike bevidner da også hans prægtige begravelse foran den daværende klosterkirkes højal-

Fig. 6. Gravsten over biskop Sven (†1191) af Århus, udført i slutningen af 1400-tallet; oprindeligt placeret i Øm Klosterkirke, men efter dennes nedrivning efter reformationen overført til Rye Kirke. Foto: Niels Elswing 1995, Nationalmuseet.

Gravestone for Sven, bishop in Aarhus. Now located in Rye Church.

ter, viet til Jomfru Maria (*Exordium Monasterii Caræ Insulæ* 1917-1922: 192). Samme placering – nu dog i afløseren for den første midlertidige bygning – udvalgte en senere velgører af klostret, biskop Peder Elavsen (†1246) af Århus til sin grav (*Exordium Monasterii Caræ Insulæ* 1917-1922: 198). Den i 1941 udgravede, hidtil urørte og i øvrigt meget veludstyrede statusbegravelse på dette sted er derfor blevet sat i forbindelse både med denne og den førnævnte, men som argumenteret i 1977 af Per Kristian Madsen (Madsen 1977: 137 ff) taler ikke mindst bygningsarkæologiske overvejelser for, at der snarest er tale om Peder Elavsens grav, placeret på det ærefulde sted i den først 11 år senere, i 1257, indviede kirke.²⁷ Derimod er de jordiske levninger efter førstnævnte antagelig på samme tidspunkt blevet overført fra den gamle til den nye kirke sammen med alle helgenrelikvierne (*Exordium Monasterii Caræ Insulæ* 1917-1922: 201), formentlig omfattende også stiftere og andre velgørere, svarende til Eskils førnævnte eksempel. En genbegravelse af Sven i et indmuret skrin i kirkens kor er en nærliggende mulighed (Madsen 1977: 147). Om den fortsatte kult af hans *memoria* i senmiddelalderen vidner en fornem figursten af gotlandsk kalksten (fig. 6), der efter klostrets nedrivning i 1560'erne eller 1570'erne overførtes til Rye Kirke (*Danmarks Kirker. XVI. Århus* 1992-1996: bd. 8, 3758ff). Gravstenen, der at dømme efter et indhugget våbenskjold må være udført under klostrets abbed Christern (-1487-90-), har antagelig været placeret nær Svens grav som angivet på indskriften ("Hic tumulatus est..."). Tydelige slidspor på over-

Fig. 7. Blyautentik for Peder Vognsen. Aarhus Domkirke. Foto: Lennart Larsen 1965, Nationalmuseet.
Lead authentic for Peder Vognsen, Aarhus Cathedral.

fladen tyder dog på oprindelig vandret placering, som situationen efterfølgende var i Rye, snarere end på en lodret opsætning som et vægmonument.²⁸ Uanset hvordan, har stenen udgjort et centralt fikspunkt for de liturgiske mindehandlinger og den fornyede erindringsoprustning for klostrets grundlægger, der tankevækkende nok især mindedes med henvisning, ikke til dødsdatoen, men til året for en stor testamentarisk donation, skænket otte år tidligere, i 1183. Peder Elavsens – måske noget mindre – gravsten, der at dømme efter et bevaret murstensfundament må have været anbragt lidt skråt i forhold til graven, kendes derimod ikke.

En gen- eller sekundærbegravelse i forbindelse med en bygningsfornyelse gennemførtes også for de jordiske rester af Århusbispen, Peder Vognsen (†1204) (*Danmarks Kirker. XVI. Århus Amt 1972: bd. 2, 657-665*). Som *fundator* af den nuværende Aarhus Domkirke er biskoppen formentlig blevet

begravet foran højalteret. I forbindelse med korets ombygning i slutningen af 1400-tallet etableredes i højkorets sydøsthjørne en ny muret sarkofag, dækket af den formentlig oprindelige, trapezformede og usmykkede gravsten af skånsk kalksten. I sarkofagen var nedsat en benkiste af bly med knogler, tekstiler og en værdifuld gravautentik, ligeledes af bly – gravens oprindelige indskriftsplade, der utvetydigt identificerede den afdødes identitet (fig. 7). Hvorvidt tilsvarende ydre kendetegn i senmiddelalderen markerede gravmælets tilhørsforhold, er uvist, men det er tankevækkende, at den konkrete genbegravelse blev etableret kun få årtier før erindringskonstruktionen af biskoppens fiktive grav i Sorø (jf. ovenfor). Efter at gravens status og indhold siden tilsyneladende havde været glemt i den lokale historietradition, gennemførtes i sommeren 1830 en arkæologisk undersøgelse på initiativ af den århusianske amatørarkæolog Julius Høegh-Guldberg under medvirken af

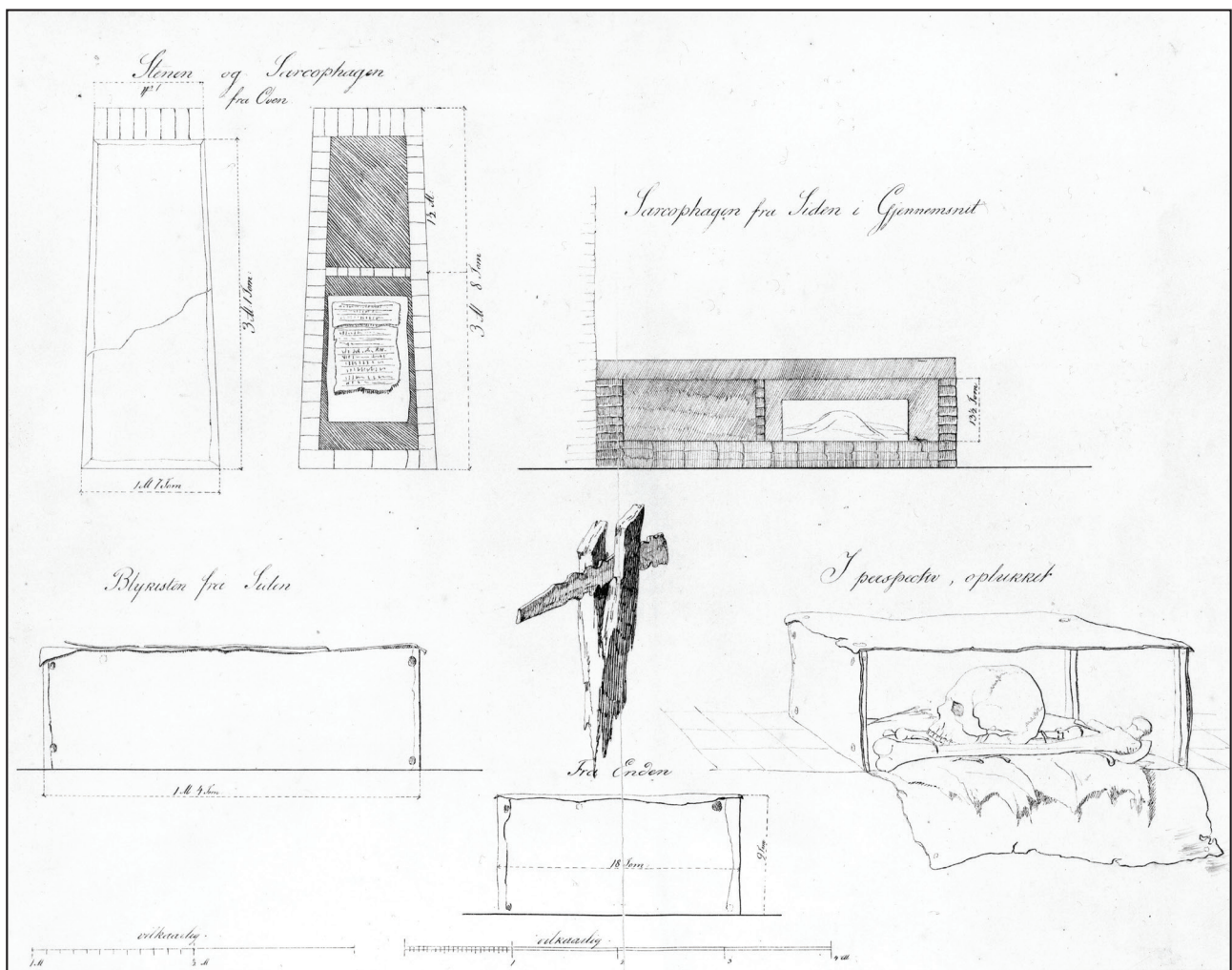

Fig. 8. Peder Vognsens (†1204) blykiste med knogler og tekstiler samt et siden forsvundet relikviekors. Tegning af Julius Høegh-Guldberg 1830 i forbindelse med bispegravens åbning. Foto: Niels Elswing 1975, Nationalmuseet. *Peder Vognsen's lead coffin with bones, textiles and a relic cross (now missing).*

kunsthistorikeren Niels-Lauritz Høyen (fig. 8). Den effektive task-force foretog på ganske samme tid en ransagning af Ribe Domkirkes baldakingrav, hvor tilsvarende rester af tre bispebegravelser blev afdækket. Som led i en musealisering af fundet i Aarhus blev selve blypladen på Frederik VII's initiativ optaget og i 1857 udstillet i et skab over graven, der yderligere nyundersøgte i 1918.

Et parallellforløb er som allerede anført repræsenteret ved et antal bispegrave i både Ribe og Roskilde, både hvad angår en genbegravelse af ældre fysiske levn og en arkæologisk undersøgelse i 1800-tallets første tredjedel. Således blev tre tidlige Ribebisper, Odinkar (†1043), Nothold (†1140) og Asser (†1142), genbegravet i den nuværende domkirkes nordre korsarm i en usædvanlig niche- eller arcosolgrav, kronet af en trekantgavl (fig. 9). Gravmålet er dateret til 1175-1200 med udgangspunkt i den fragmentarisk

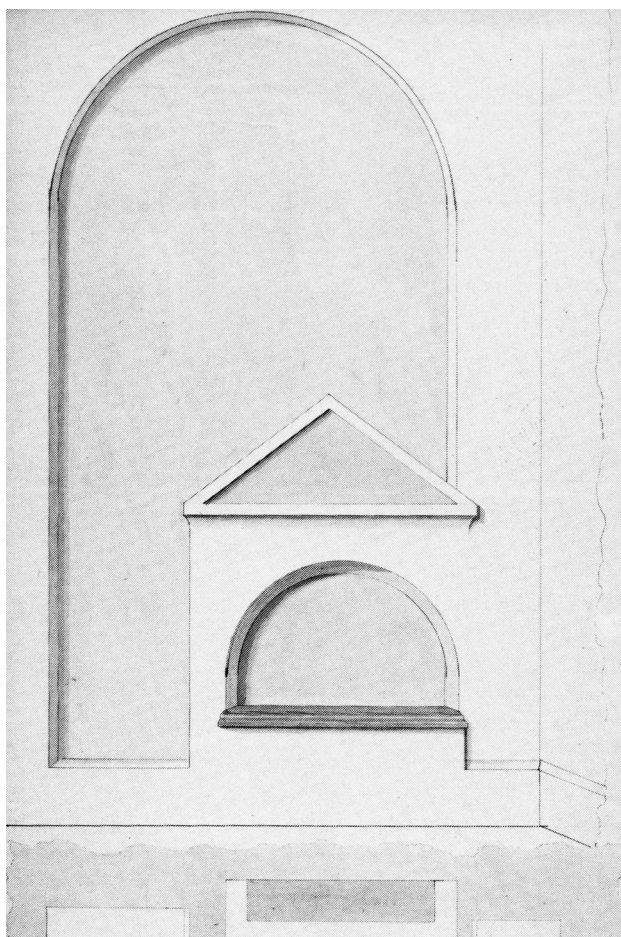
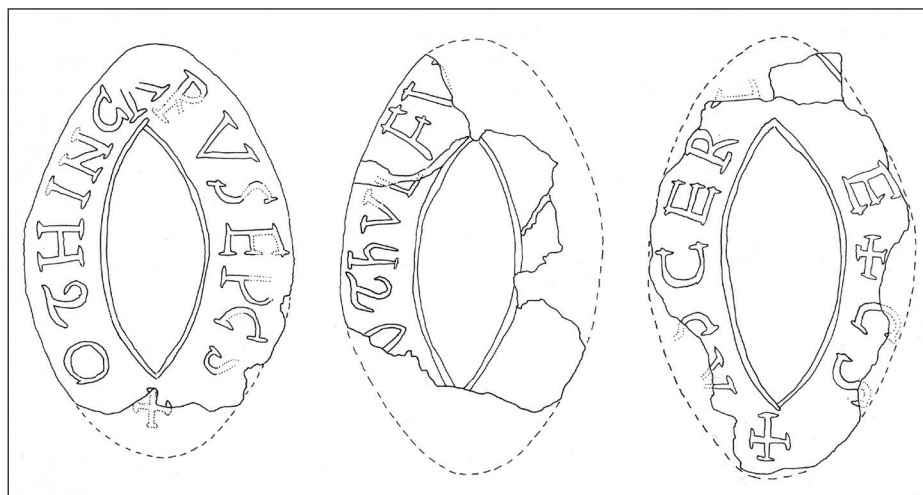

Fig. 9. Nichegraven for Ribebisperne Odinkar (†1043), Nothold (†1140) og Asser (†1142), opsat o. 1200 i Ribe Domkirkes nordre korsarm. Tegning af P. Ussing, udført i forbindelse med gravmælets undersøgelse. Efter *Danmarks Kirker*.
Niche graves for the bishops Odinkar, Nothold, and Asser of Ribe.

bevarede kalkmaleriudsmykning (*Danmarks Kirker*. XIX. Ribe Amt 1979: bd. 1, 379ff, 526f), men turde muligvis være noget yngre i betragtning af, at den altid meddelsomme bispekrønike fra o. 1225-1230 intet nævner om genbegravelsen og i øvrigt – specifikt om Nothold og Asser – understreger, at der intet mindeværdigt var efterladt om disse (*Ribe Bispekrønike* 1933-1935: 27). Men uanset hvad, var genbegravelsen dog et betydningsladet vidnesbyrd, navnlig om fremhævelsen af Odinkar mere end 100 år efter hans død som bispesædets stifter og særlige velgører (Gelting 2010: 20f). Påfaldende nok gik erindringen om bispernes begravelse dog senere i middelalderen i glemmebogen. I hvert fald var efterretninger om sagen gået tabt i 1500-tallets anden halvdel, da historikeren Hans Svaning i 1576 ved indgangen til koret lod opsætte et længere latinsk epitafium, hvoraf fremgik, at man på dette tidspunkt opfattede det bemærkelsesværdige gravminde som refererende til en mere fremtrædende person, kong Erik Emune (†1139) (*Danmarks Kirker*. XIX. Ribe Amt 1984: bd. 2, 545-548) – endnu et lærd bedrag, men nok undskyldeligt i betragtning af, at stedet for kongens grav eller rettere genbegravelse på Svanings tid var lige så ukendt (Madsen 2014: 220-228). Derfor blev Høegh-Guldberg og bl.a. Høyens undersøgelse af den formodede kongegrav i sommeren 1830 – herunder fundet af tre spidsovale blyautentikker for de respektive bisper – noget af en sensation (fig. 10). De tre diminutive genstande sikredes for eftertiden ved at blive overdraget til Oldsagskommissionen, det senere Nationalmuseum.

I Roskilde Domkirkes højkor, vestligst i sydsiden, er bevaret en pillegrav, der udgør en af de fire prominente grave over kirkens vigtigste stiftere og velgørere (Harald Blåtand, Sven Estridsen og dronning Estrid/Margrethe), etableret som sekundærbegravelser i 1220'erne i den nye teglstensskatedral efter at være blevet overført fra den ældre frådstenskirke. Som konstateret ved en arkæologisk undersøgelse i 1911 fandtes bag en dæklade af romersk travertin, svarende til Svend Estridsens grav, et ossuarium af bly med skeletter af to individer, sandsynligvis bisopperne Vilhelm (†1073) og Asser (†1158) (jf. *Danmarks Kirker*. III. Københavns Amt 1951: bd. 4, 1766-1768). Som nævnt af Saxo (Saxo Grammaticus 2005: bd. II, 32; 42 (XI, 9,4; XI, 12,3-4)) var begge begravet i domkirken, førstnævnte vel på en særlig fremtrædende plads. Da Asser blev gravsat, blev hans ben nedlagt i forgængerens grav (*tumulus*), der var let tilgængelig og samtidig smukkeste af dem alle. Ved denne begivenhed konstateredes det, at Vilhelms

Fig. 10. Blyautentikker for bisperne Odinkar (†1043), Nothold (†1140) og Asser (†1142). Tegning: Kirsten Kildegaard. Efter *Danmarks Kirker*.
Lead authenticics for the bishops Odinkar, Nothold, and Asser.

bispekåbe på mirakuløs vis var velbevaret, ligesom der udgik en underfuld velduft fra hans knogler, begge sikre tegn på hans helgenagtige status (jf. også *Compendium Saxonis* 1917-1922: 379). Imidlertid straffedes de tre implicerede gejstlige hårdt for på denne måde at have forstyrret Vilhelms gravfred. Traditionen blev siden i senmiddelalderen eller måske først i 1500-tallets tredje fjerdedel fastholdt med et – senere tabt – epitafium i lighed med tilsvarende gravskrifter for de kongelige stiftere nedfældet på pergament af Mogens Madsen, kannik og sidenhen biskop i Lund (jf. Bøggild Johannsen 2013), mens et – gentagne gange opmalet - eftermiddelalderligt kalkmaleri smykker pillens forside (*Danmarks Kirker. III. Københavns Amt* 1951: bd. 3, 1609-1613) (fig. 11). Både epitafiet og billedet refererede dog kun til Vilhelm. Graven blev ligesom de tre pendants første gang undersøgt o. 1828-1829, om end den videnskabelige analyse som nævnt først fandt sted i 1911.²⁹

1992 blev i forbindelse med anlæggelse af en fjernvarmekanal i kirken Skt. Kunibert i Köln fremdraget en kalkstenssarkofag med hovedrum i skibets midtakse. Heri blev fundet fragmenter af knogler, tekstiler, en træstav (bispestaven?) og måske en kniv samt som det næsten vigtigste af alt – en blyplade med de afgørende data om den begravedes identitet – Rudolf, biskop af Slesvig (†1047) (fig. 12). Hermed kan denne grav måske erobre den ærefulde status som den ældste – sikre – grav for en dansk biskop, selvom fundstedet ligger uden for rigets grænser. Formentlig havde den afdøde en direkte tilknytning til kirken i Köln, måske som tidligere kannik eller som residerende i byen, ligesom han følte en særlig forbindelse til kirken. Det fremgår af en personlig *memoria*-stiftelse, som 200 år senere blev fornyet i forbindelse med hans genbegravelse i den yngre af-

Fig. 11. Eftermiddelalderligt kalkmaleri ved pillegraven for biskop Vilhelm (†1173) i Roskilde Domkirke. Foto: Roberto Fortuna, Nationalmuseet.
Post medieval mural at bishop Vilhelm's pillar grave in Roskilde Cathedral.

Fig. 12. Kalkstenssarkofag med rester af Slesvigbispen Rudolfs grav (†1047). Gengivet i forbindelse med den arkæologiske undersøgelse 1992. Efter Seiler & Gechter 1995.

Limestone sarcophagus containing the remains of Rudolf, bishop of Schleswig

løser for den senottonske forgængerbygning (Seiler & Gechter 1995: 300-303).

Eksempelrækken skal afsluttes med gravstenen i Lunds domkirkes krypt for Slesvigbispen Herman, der havde været kannik i Lund og døde 1146-1147, idet han forinden nedlagde palliet efter en kun kortvarig embedstid. En af hans sidste embedshandlinger synes at have været deltagelsen i indvielsen 1145 af Lundedomkirkens højalter. Sandstenspladen er en af domkirkens ældste gravsten og en af de tidligste bevarede middelalderlige figursten (Thorsen 1873; Larsen 1899) (fig. 13). Herman er vist i fuldt ornat med bispestav og indrammes af et skriftbånd med en delvist bevaret majuskelskrift i latinske disticha, der anfører navn og værdighed, men ikke dødsdatoen. Det er et påfaldende markant erindringsmonument for en forhenværende biskop, der endda ikke tilhørte stiftets egen embedsrække, men kan måske være etableret af ærkebiskop Eskil som en fremhævelse af Hermans diplomatiske indsats ved kurien i forbindelse med anerkendelsen af det selvstændige ærkesæde i Lund. Placeringen er sekundær, og den dækker ikke over den oprindelige grav. Stenen blev flyttet efter 1841 og havde også tidligere - vel af hensyn til etableringen af ærkebiskop Birger Gunnersons tumba i begyndelsen af 1500-tallet - fået en anden placering (jf. Larsen 1899: 114f).

4: De glemte grave

Som allerede nævnt kendes kun lidt mere end en tredjedel af de ældre danske bispegrave, og et endnu mindre antal af disse er bevaret. Spredningen af de erindrede individer er højst ujævn, når man betragter samtlige danske stifter. Her har domkapitler som Lund, Ribe og Roskilde tidligt været proaktive, når det i ældre tid gjaldt om at fastholde de skriftlige, liturgiske og materielle minder om afdøde embedsbrødre – vidnesbyrd, der ikke kun tjente hensynet til det enkelte individs *memoria*, men som en langt vigtigere funktion konsoliderede indtrykket af stifternes ærværdige ælde, kontinuiteten af bisperækken og domkirkebyernes særlige status som ramme om gravene for kapitlernes førstemænd. Som alternativ til de eksklusive begravelser i selve stiftskirkerne, der er bevidnet i 15 eksempler (i Lund, Århus, Ribe, Roskilde, Bremen og Viborg), er fra tidsrummet frem til o. 1200 en markant repræsentation af grave i udvalgte klostre, hvoraf cistercienserordenens kirker markerede sig som særligt foretrukne lejersteder med syv eksempler i klostre som Clairvaux, Sorø, Veng, Øm, Løgum og det tyske kloster Loccum. I

vel vedblev enkelte bisper at lade sig begrave *extra ecclesiam* som et særligt ydmyghedstopos (Päffgen 2010: 148).

Den generelle ”erindringssletning” i kølvandet på reformationens kirkenedrivninger (Lindley 2007) medvirker naturligvis også til at forklare det store savn af de ældste middelalderlige bispegrave, selvom det må erkendes, at disse kun i de færreste tilfælde har markeret sig monumentalt med synlige kendetegn over jorden i form af niche- og pillegrave, sarkofager, tumbaer, figurgravsten, særlige dæksten eller indskriftstavler. Som en modsatrettet tendens opvejedes ødelæggelserne dog i nogen grad af den tidlige humanismes etablering af retrospektive grave og gravminder fra anden halvdel af 1500-tallet, bl.a. i Roskilde og Ribe – i forlængelse af tilsvarende aktiviteter allerede i senmiddelalderen (jf. Aarhus, Øm, Sorø og Løgum) (Bøggild Johannsen 2012 (2015): 149f). Men også andre overvejelser kan have gjort sig gældende. Som udtryk for en målrettet og vel-

overvejet glemselsstrategi er allerede nævnt Liufdags eksempel. En lignende kirkepolitisk agenda er i øvrigt blevet antydnet i forbindelse med nedtoningen, både hos Adam af Bremen og hos Saxo, af de engelske forbindelser i 1000-tallets Lund over for tilknytningen til ærkesædet i Hamburg-Bremen. Det kan måske forklare den vage omtale af gravstedet for Bernhard af Lund (i *Lundense hypogeum*) uden at relatere dette direkte til domkirken. Når man tilsvarende undlod at overføre de fysiske levninger af Fyns Stifts tidligste biskopper til den reetablerede, engelskdominerede bispestol ved Skt. Knuds Kirke, kunne denne ”forglemmelse” ligeledes opfattes som en bevidst politisk handling (Christensen & Hansen, denne publikation), selvom de to ældst kendte, navngivne Odensebisper, Reginbert (†o. 1020) og Eilbert (†1072) er nævnt af Adam af Bremen (Kluger 1992: 57-58). På den anden side bekræftes distanceringen fra stiftets ældste historie eller betoningen af den skelsættende rekonstruktion af det fynske domka-

Fig. 14. Odensebispen Herman, hvis embedstid muligvis har ligget i tidsrummet o. 1117-1139. Biskoppen er vist foran et byprospekt, formentlig Kerteminde. Tegning af Cornelius Hamsfort den Yngre fra sidste tredjedel af 1500-tallet. Det Kongelige Bibliotek.
Late sixteenth century drawing of Herman, Bishop in Odense (term in office approx. 1117-1139).

pitel o. 1100 af den senere, påfaldende udeladelse af de tidlige bisper i førstedelen af de latinske bispevers, der antagelig blev forfattet ved midten af 1200-tallet (Nyberg & Saaby Pedersen 1980).

Epilog: Det fynske hukommelsestab?

Netop de første ni vers af den sidstnævnte cyklus repræsenterer en vigtig, tidlig kilde til Odense Stifts bispehistorie, der yderligere – 1439 eller måske snarere i 1539 (Nyberg & Saaby Pedersen 1980: 95) – suppleredes med 16 vers for tiden frem til den næstsidste katolske biskop, Jens Andersen Beldenak (†1537). Versene er overleveret i en afskrift ved den odenseanske antikvar, Cornelius Hamsfort den Yngre (1546-1627). Det er også den myreflittige Hamsfort, vi kan takke for de detaljerede kataloger og optegnelser, ikke bare vedrørende de fynske bisper, men også om bisperne i Lund, Slesvig, Ribe, Roskilde og Aarhus stifter. Disse repræsenterer i sig selv en guldgrube af oplysninger, som ofte ikke kendes andetsteds fra (jf. Rørdam 1873: 697-698; Nyberg 2008). For at styrke den visuelle erindring udarbejdede Hamsfort som bekendt yderligere en serie fantasifulde portrætter af Odensebiskopperne (fig. 14). På samme måde er det i høj grad Hamsforts fortjeneste og efter ham Arild Huitfeldt (Huitfeldt (1604) 1978), at vi overhovedet har konkrete oplysninger om grave og gravmæler i Odense Domkirke for fire af stiftets senere middelalderlige bisper fra Gisico (†1300) til Mogens Krafse (†1474) (*Danmarks Kirker. IX. Odense Amt* 1995: bd. 2, 814). En afskrift af Jens Andersen Beldenaks usædvanlige epitafium fra o. 1529-1538, der fandtes i koret og antagelig var forsvundet o. 1580, skyldtes dog en af Hamsfort og Huitfeldt uafhængig kilde (*Danmarks Kirker. IX. Odense Amt* 1995: bd. 2, 791-797).

Erindringskonsolideringen af den fynske bispehistorie i slutningen af 1500- og begyndelsen af 1600-tallet skete til gengæld på en meget bekymringsvækkende baggrund, da flere ældre gravminder, ikke blot fornævnte, men også bl.a. gravstenen for biskop Peder Pagh (†1339), bevidst var blevet ødelagt i forbindelse med de store byggearbejder i domkirken efter reformationen. Det kollektive hukommelsestab med hensyn til destruktion både af skriftlige og af materielle kilder fortsatte med uformindsket styrke i 1700- og 1800-tallet – et fænomen, som landsarkivaren, G. L. Wad, rammende betegnede ”Vandalismen i Fyen” (Wad 1927; jf. også Bøggild Johannsen 2008b: 37f).

Derfor repræsenterer de seneste årtiers arkæologiske og antikvariske udforskning, ikke mindst af Odense Bys fortid, et effektivt erindringsstrategisk modangreb, ligesom det turde være en oplagt illustration af erindrings- eller glemselsstedets stadig iboende dynamik, at den nyfundne grav nu er blevet instrumentaliseret som en veritabel legitimeringsgenerator for et forskningscenter. Hjertelig tillykke!

Summary

Between Funeral Cult and Oblivion. Instrumentalizing or deconstructing burials of Danish bishops from the Early Middle Ages till c. 1200 as media for legitimation of power or loss of status.

Taking as its point of departure the archaeological excavation from 2015 of the presumed bishop's burial at the former St Alban's Church in Odense, the article discusses patterns or agendas of targeted memory and oblivion (defined as 'something actively produced') (Plate 2016) related to the burials of Danish archbishops and bishops from the Early Middle Ages till c.1200.

In the preliminary survey of the subject, which has not yet undergone comprehensive analysis, the burials of the ecclesiastical elites are discussed as historical media, described both in textual sources (i.e. necrologies, obituaries, annals, chronicles, and topographical or antiquarian literature) or materialized in graves or funeral monuments, factual as well as fictitious.

Of the approx. 77 named individuals registered in Helmuth Kluger's (ed.) *Series episcoporum* (...), ser. 6,2 (1992), burials or funeral monuments are mentioned for around 26 archbishops and bishops. For 13 of these, visual monuments are extant in a number of churches above their tombs while nine, including the most recently excavated in Odense, have been subjected to archaeological scrutiny.

Various memory patterns, including oblivion or lapses of memory as something actively produced (Plate 2016), are discussed in relation to institutional memorial policy at the various dioceses, the historical memory, and the establishment of traditions, consolidating the status of the venerable age of the chapters, the succession or continuity of office, and the importance of the cathedral church as the setting for select funerals of the ecclesiastical elites. However, during the indicative period, individualized memory is also cultivated in chosen religious communities, in

particular in Cistercian monastery churches chosen as the 'Hauskloster' (cf. Hill 1992) for noble families, to which individual bishops were affiliated, or for bishops belonging to a specific diocese (e.g. Aarhus and Ribe). Commemorated in particular, not only at the moment of their death, but also prospectively for several centuries, were individuals having earned the status as *sanctus* or *beatus*, *fundator*, or *benefactor*. In these cases, we see reburials or the construction, in particular during the Late Middle Ages and the sixteenth century, of new monuments to commemorate a factual or fictive burial in the said church. In contrast, larger complexes of tomb monuments were destroyed or vanished without trace in the wake of the Lutheran Reformation. However, *damnatio memoriae* for political purposes may also have been the reason for the vague and imprecise mention of the funeral place (*Lundense hypogeum*) of Bernhard, Bishop of Lund, or the telling silence related to the funerals of the early Funen bishops whose remains were not transferred to the successor of the first cathedral (possibly St Alban's), the Church of St Canute in Odense after the reorganization of the diocese around 1100.

Litteraturliste

- Adam af Bremen 1917: *Gesta Hammaburgensis ecclesiae Pontificum/Hamburgische Kirchengeschichte.*, B. Schmeidler (udg.). Hannover og Leipzig.
- Assmann, A. 1999: *Erinnerungsräume. Formen und Wandlungen des kulturellen Gedächtnisses.* München.
- Bjerregaard, M.M.; Christensen, J.T. & Hansen, J. 2016: Bispnen i Albani Kirke. *Odense Bys Museer* 2016. Odense, s. 140-155.
- Borgolte, M. 1988: Fiktive Gräber in der Historiographie. Hugo von Flavigny und die Sepultur der Bischöfe von Verdun. I: *Fälschungen im Mittelalter. Internationaler Kongress der Monumenta Germaniae Historica München 16.-19. September 1986* (Monumenta Germaniae Historica Schriften bd. 33,1), bd. I. Hannover, s. 205-240.
- Borgolte, M. 1992: Papstgräber als "Gedächtnisorte" der Kirche. *Historisches Jahrbuch.* 112,1, s. 305-323.
- Brandt, K.H. 1977: *Ausgrabungen im Bremer St.-Petri-Dom 1974-76. Ein Vorbericht.* Bremen.
- Bueren, T. van & Oexle, O. G. 2005: Die Darstellung der Sukzession: Über Sukzessionsbilder und ihren Kontext. I: *Care for the Here and the Hereafter: Memoria, Art and Ritual in the Middle Ages.* T. van Bueren & A. van Leerdam (udg.). Turnhout, s. 55-77.
- Bøggild Johannsen, B. 2008a: Epigraphik im dänischen Inventar Danmarks Kirker: Paradigmen, Potentiale und Perspektiven, mit einem Exkurs über das frühe neulateinische Epitaph in Dänemark. I: *Traditionen, Zäsuren, Umbrüche. Inschriften des späten Mittelalters unter frühen Neuzeit im historischen Kontext.* C. Magin, U. Schindel & C. Wulf (udg.). Wiesbaden, s. 349-367.
- Bøggild Johannsen, B. 2008b: Slægten Bircherod. Et antikvarisk dynasti fra o. 1700. I: *Fynske antikvarer. Lærdom, fortid og fortolkninger 1550-1850.* Janus Møller Jensen (udg.). Odense, s. 35-53.
- Bøggild Johannsen, B. 2012 (2015): Fortidskult, status og identitet. Sorø Kloster som kollektivt erindringssted i senmiddelalderen og renæssancen. *hikuin* 39, s. 147-164.
- Bøggild Johannsen, B. 2013: Back to the Future: Renovating Royal Funeral Monuments during the Reign of Frederick II, King of Denmark (1559-1588). I: *Monuments and Monumentality across Medieval and Early Modern Europe.* M. Penman (udg.). Donington, s. 254-265.
- Cinthio, E. 1957: *Lunds Domkyrka under romansk tid.* Bonn og Lund.
- Cinthio, M. 2002: *De första stadsborna. Medeltida gravar och människor i Lund.* Eslöv.
- Chronicon Roskildense* 1917-1922. I: *Scriptores minores historiae danicae medii aevi.* M. Cl. Gertz (udg.), bd. 1, København, s. 1-33.
- Compendium Saxonis* 1917-1922. I: *Scriptores minores historiae danicae medii aevi.* M. Cl. Gertz (udg.), bd. 1, København, s. 197-439.
- Connerton, P. 2008: Seven types of forgetting. *Memory Studies* 1, 1, s. 59-71.
- Cypræus, H. 1560: *Catalogus Episcoporum Slesvicensis.* Lübeck.
- Danmarks Kirker* 1933 ff. Nationalmuseet (udg.) København.
- Danske kongegrave* 2014. K. Kryger (udg.), I-III. København.
- De Eskillo Archiepiscopo et dvobvs Eskilli patrvis* 1917-22. I: *Scriptores minores historiae danicae medii aevi.* M. Cl. Gertz (udg.). København, bd. 2, s. 427-442.
- Ehrentraut, H. 1952: Bleierne Inschriftstafeln aus mittelalterlichen Gräbern in den Rheinlanden. *Bonner Jahrbücher* 152, s. 190-225.
- Exordium Monasterii Caræ Insulae* 1917-1922. I: *Scriptores minores historiae danicae medii aevi.* M. Cl. Gertz (udg.). København, bd. 2, s. 153-264.

- Gelting, M. H. 1992: Ripa (Ribe). I: *Series episcoporum*, s. 64-75.
- Gelting, M.H. 2004. Elusive Bishops: Remembering, Forgetting, and Remaking the History of the Early Danish Church. I: *The Bishop: Power and Piety at the first Millennium*. S. Gilsdorf (udg.). Münster, s. 169-200 (Neue Aspekt der europäischen Mittelalterforschung, bd. 4).
- Gelting, M.H. 2010: Viborg Stifts grundlæggelse og den danske kirkes udvikling i 1000-tallet. I: *Stiftet og byen. Viborg Stift 1060-2010*. O. Degn (udg.), Viborg, s. 11-31 (Fra Viborg-egnen, 75. årg.).
- Gelting, M.H. 2012a: Cronica ecclesiae Ripensis. I: *Medieval Nordic Literature in Latin. A website of authors and anonymous work c. 1100-1530*. S. Borgehammar, K. Friis-Jensen, L. Boje-Mortensen & Å. Ommundsen (https://wikihost.uib.no/medieval/index.php./Cronica_ecclesi%C3%A6_Ripensis).
- Gelting, M.H. 2012b: Chronicon Roskildense. I: *Medieval Nordic Literature in Latin. A website of authors and anonymous work c. 1100-1530*. S. Borgehammar, K. Friis-Jensen, L. Boje-Mortensen & Å. Ommundsen (https://wikihost.uib.no/medieval/index.php./Chronicon_Roskildense).
- Gierlich, S. 1990: *Die Grabstätten der rheinischen Bischöfe vor 1200*. Mainz (Quellen und Abhandlungen zur Mittelrheinischen Kirchengeschichte, bd. 65. F.-J Heyen (udg.)).
- Große, R. 1992: Roskildis (Roskilde). I: *Series episcoporum*, s. 76-95.
- Heinz, S., Rothbrust, B. & Schmid, W. 2004: *Die Grabmäler der Erzbischöfe von Trier, Köln und Mainz*. Trier.
- Hill, T. 1992: *Könige, Fürsten und Klöster. Studien zu den dänischen Klostergründungen des 12. Jahrhunderts*, Frankfurt am Main, Bern, New York og Paris (Kieler Werkstücke. Reihe A: Beiträge zur schleswig-holsteinischen und skandinavischen Geschichte. E. Hoffmann (udg.), bd. 4).
- Huitfeldt, A. 1604 (1978): *Bispekrøniken. Den Geistlige Histori offuer alt Danmarckis Rige*. København.
- Kluger, H. 1992: Othinse (Odense). I: *Series episcoporum*, s. 54-63.
- Kroman, E. 1958: Dødebøger. I: *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*. København, bd. III, s. 423-425.
- Larsen, S. 1899: Det lundske Ærkesæde og Biskop Herman. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie*, s. 81-130.
- Laube, S. 2011: *Von der Reliquie zum Ding. Heiliger Ort – Wunderkammer – Museum*. Berlin.
- Lindley, P. 2007: *Tomb Destruction and Scholarship. Medieval Monuments in Early Modern England*. Donington.
- Lunde Domkapitels Gavebøger 1884-1889: C. Weeke (udg.). København.
- Madsen, P.K. 1977: Bispegrave på Øm kloster. *hikuin* 3, s. 137-156.
- Madsen, P.K. 2014: Erik 2. Emune. I: *Danske Kongegrave*. K. Kryger (udg.). København, bd. I, s. 220-228.
- Marmora Danica 1739-1741: Marmora Danica selectiora sive Inscriptionum*. Erik Pontoppidan (udg.), bd. 1-2, København.
- Meier, T. 2002: *Die Archäologie des mittelalterlichen Königsgrabes im christlichen Europa*. Stuttgart.
- Necrologium Lundense 1923*: L. Weibull (udg.). Stockholm.
- Newman, E. 1946: *Lunds Domkyrkas Historia 1145-1945, I. 1145-1536*. Stockholm.
- Nilgen, U. 1985: Amtsgenealogie und Amtsheiligkeit. Königs- und Bischofsreihen in der Kunstpropaganda des Hochmittelalters. I: *Studien zur mittelalterlichen Kunst 800-1250. Festschrift für Florentine Mutherich um 70. Geburtstag*. K. Bierbrauer, P.K. Klein & W. Sauerländer (udg.). München, s. 217-234.
- Nyberg, T. 2008: Cornelius Hamsfort. Humanisten og Sct. Knuds kloster i 1500-tallet. I: *Fynske antikvarer. Lærdom, fortid og fortolkninger 1550-1850*. Janus Møller Jensen (udg.). Odense, s. 65-78.
- Nyberg, T. & Saaby Pedersen, F.: De latinske vers om Odenses middelalderlige biskopper. *Fynske Årbøger* 1980, s. 76-98.
- Olsen, P.: *De ordine fratrum minorum 1917-1922*. I: *Scriptores minores historiae danicae medii aevi*. M. Cl. Gertz (udg.). København, bd. 2, s. 279-324.
- Passio Sancti Kanuti Regis et Martiris 1908-1912*. I: *Vitae Sanctorvm Danorvm*. M. Cl. Gertz (udg.). København.
- Plate, L. 2016: Amnesiology: Towards the study of cultural oblivion. *Memory Studies* 9,2, s. 143-155.
- Päffgen, B. 2010: *Die Speyerer Bischofsgräber und ihr vergleichende Einordnung. Eine archäologische Studie zu Bischofsgräbern in Deutschland von den frühchristlichen Anfängen bis zum Ende des Ancien Régime*. Friedberg (Studia archaeologia medii aevi, bd. 1).
- Pontanus, J.I. 1631: *Rerum Danicarum historia libris X unoque tomo ad Domum usque Oldenburgicam deducta*. Amsterdam.

- Rader, O.B. 2003: *Grab und Herrschaft. Politischer Totenkult von Alexander dem Grossen bis Lenin*. München.
- Radtke, C. 1992: Sliaswig (Schleswig/ Haithabu). I: *Series episcoporum*, s. 96-116.
- Ribe Bispekrønike 1933-1935, E. Jørgensen (udg.). *Kirkehistoriske Samlinger* 6,1, s. 23-33.
- Rübner Jørgensen, K. 1992: Lundensis (Lund). I: *Series episcoporum*, s. 7-33.
- Rydén, T. 1995: *Domkyrkan i Lund*. Malmö.
- Rørdam, H. 1873: Historiske Optegnelser fra 1545 til 1563 af Cornelius Hamsfort. I: *Monumenta historiae danicae. Historiske Kildeskrifter og Bearbejdelser af dansk Historie især fra det 16. Aarhundrede*. H. Rørdam (udg.). København, 1. bd., s. 663-721.
- Sauer, C. 1993: *Fundatio und Memoria. Stifter und Klostergründer im Bild 1100 bis 1350*. Göttingen (Veröffentlichungen des Max Planck-Instituts für Geschichte).
- Saxo Grammaticus 2005: *Gesta Danorum. Danmarkshistorien*. Karsten Friis-Jensen & Peter Zeeberg (udg.). København, bd. 1-2.
- Schieffer, R. 2001: *Das Grab des Bischofs in der Kathedrale*. München (Bayerische Akademie der Wissenschaften, phil.-hist. Klasse, Sitzungsberichte, hft. 4).
- Scriptores Rerum Danicarum* 1776, J. Langebek & P. F. Suhm (udg.). Bd. IV, København.
- Seiler, S. & Gechter, M. 1995: Das Grab des Bischofs Rudolf von Schleswig in St. Kunibert zu Köln. I: *Ein Land macht Geschichte. Archäologie in Nordrhein-Westfalen.*, Hansgerd Hellenkemper et al. (udg.). Mainz, s. 300-303.
- Series episcoporum* 1992: *Series episcoporum ecclesiae catholicae occidentalis ab initio usque ad annum MCXCVIII. Series VI. Britannia, Scotia et Hibernia, Scandinavia. Tomus II. Archiepiscopus Lundensis*. Helmuth Kluger (udg.). Stuttgart.
- Smidt, C. M. 1942: Øm Kloster og dets Grave. *Fra Nationalmuseets Arbejdsmark*, s. 31-47.
- Spanggård, H. 2002: *Viborg By og Egn før og nu*, VII, Viborg 2002.
- Thorsen, P.G. 1873: Ligstenen i Krypten i Lunds Domkirke over "Biskop Herman". *Danske Magazin*, 4. rk., 2. bd., s. 334-347.
- Vellev, J. 1981: Bisp Svend af Thorgunna-slægten og hans rejse til Det Hellige Land. *MIV. Museerne i Viborg amt*. 11, 1981, 70-81.
- Vellev, J. 1990: *Asmild Klosterkirke i 900 år*. Højbjerg.
- Vellev, J. 1996: Bisp Svend af Viborg. Hans rejse til Jerusalem og hans mindesmærke. *Viborg Stifts Årbog* 1996, s. 46-52.
- Vetus Chronica Sialandiae* 1917-1922. I: *Scriptores minores historiae danicae medii aevi*. M. Cl. Gertz (udg.). København, bd. 2, s. 1-72.
- Vilain, G. 2015: L'architecture et l'archéologie. Un parcours architectural dans l'abbaye de Clairvaux (1115-1790). I: *Clairvaux. L'aventure cistercienne*. A. Baudin m.fl. (udg.). Paris, s. 227-241.
- Vita et miracula Sancti Ketilli* 1908-1912. I: *Vitae Sanctorum Danorum*, M. Cl. Gertz (udg.). København, s. 249-275.
- Vitae Sanctorum Danorum* 1908-1912. M. Cl. Gertz (udg.). København.
- Wad, G.L. 1927: Træk af Vandalismen i Fyen. I: *Festskrift til Kristian Erslev. Poul Nørlund* (udg.). København, s. 467-482.
- Wood, C.S. 2008: *Forgery, Replica, Fiction. Temporalities of German Renaissance Art*. Chicago & London.

Noter

- ¹ Det samme må gælde for en beslægtet grav, der allerede i 1917 blev påvist i kirkens skib. Graven, der lå vestligst i den senere stenkirkens skib, har måske oprindeligt ligesom den førstnævnte været placeret i den ældre trækirke, Christensen & Hansen, denne publikation. Om denne grav, dog knyttet til stenkirken, se *Danmarks Kirker. IX. Odense Amt* 1998-2001: bd. 3, 1741.
- ² Om manuskriptets overlevering og datering se *Vitae Sanctorum Danorum* 1908-1912: 531-538.
- ³ Jf. Odense Bys Museers hjemmeside 16. september 2015, www.museum.odense.dk/det-sker/nyheder/2015/sidste-nyt-om-stenkisten-enestaaende-arkaeologisk-fund/, besøgt 14. juli 2016.
- ⁴ Om denne transformationsproces jf. generelt Laube 2011.
- ⁵ *Series episcoporum* 1992, ser. VII, tom. II, redigeret af Helmuth Kluger med bidrag af denne samt af Kaare Rübner Jørgensen, Ebbe Nyborg, Michael H. Gelting, Rolf Große og Christian Radtke.
- ⁶ Et hjemligt mønstereksempel på en sandsynligvis fiktiv grav med to tilhørende gravminder er knyttet til kulten i senmiddelalderen og den tidlige renæssance i Roskilde Domkirke omkring Saxo Grammaticus med udgangspunkt i domkirkens gavebog og dennes omtale af en provst i Roskilde af samme navn, men næppe identisk med den berømte historieskriver, jf. Bøggild Johannsen 2008a: 364-365.
- ⁷ Wood 2008: 19. Wood betegner den friere, på én gang både fortidsregistrerende og fremadskuende tilgang til de historiske mindesmærker som "kreativ anakronisme", idet de nyskabte fortidsminder kunne få en lige så værdifuld effekt som de autentiske som visuelle argumenter i en løbende diskurs om status og identitet. Jf. også Bøggild Johannsen 2012 (2015): 151.
- ⁸ Herom generelt Sauer 1993.

- ⁹ Som argumenteret af Gelting 2004 har der antagelig aldrig eksisteret et reelt stift i Dalby.
- ¹⁰ Sml. Borgolte 1992: 317 ff. I den hollandske database, Mediaeval Memoria online (<http://memo.hum.uu.nl>) opereres med tre hovedgrupper, relevant for det liturgiske memoria: biografier (med én eller flere biografier), krøniker (fortællende kilder) og registre over gaver, grave, liturgiske mindehandlinger, navne og almisser.
- ¹¹ Jf. Kroman 1958: 423-425.
- ¹² Håndskriftet, der før Anden Verdenskrig fandtes i Hannovers Staatsarchiv, har været retningsgivende for identifikation af de i 1970'erne nyundersøgte grave i domkirken, jf. Brandt 1977: 34f samt oversigten for eksempler fra 800-tallets første halvdel til midten af 1000-tallet.
- ¹³ Rübner Jørgensen 1992: 13, note 53, drager overhovedet den nævnte identifikation med Lundebispen i tvivl.
- ¹⁴ Det andet gravkammer skulle if. samme rumme Sven Tveskægs jordiske levninger, overført fra den ældre trækirke, jf. også Cinthio 1957: 128ff.
- ¹⁵ En alternativ funktion og placering for både denne udsmykning og for den modstående på korsarmens østvæg er foreslået ved domkirkens vestportal eller ved en lektoriemur ved overgangen til koret, jf. Rydén 1995: 33-38.
- ¹⁶ Eskils grav nævnes dog i beretningen om ærkebispen og hans farbrødre som placeret foran selve højaltret, viet Gudsmode- ren, jf. De Eskillo (...) 1917-22: 441. Om klosterkirkens arkitektur, jf. senest Vilain 2015: specielt 230-32.
- ¹⁷ Om klostrene, jf. *Danmarks Kirker. XVI. Århus Amt* 1990-91, 1992-1996, 2006-2008: bd. 7, 3189, bd. 11, 6269 og bd. 8, 3777 ff.
- ¹⁸ Om Liufdags begravelse og hans kult jf. *Danmarks Kirker. XIX. Ribe Amt* 1979: specielt bd. 1, 62, 64 f., 114 f., 159, 226, 401, 409 og 522.
- ¹⁹ Jf. *Danmarks Kirker. XIX. Ribe Amt* 1979: specielt bd. 1, 65, 522.
- ²⁰ Biskop Gunner (†1245) skulle dog ifølge en anden tradition, nemlig Peder Olsens *De ordine fratrum minorum* 1917-22: 305, være begravet foran højalteret i Ribe Gråbrødre Kirke, jf. *Danmarks Kirker. XIX. Ribe Amt* 1984: bd. 2, 847.
- ²¹ Jf. Bøggild Johannsen 2008a: specielt s. 359; om epitafiet og stenen, sidstnævnte ligeledes omtalt i *Scriptores Rerum Danicarum* 1776: bd. IV, 577, jf. også *Danmarks Kirker. XXI. Tønder Amt* 1957: 1124, 1126.
- ²² Om gravkataloget jf. Bøggild Johannsen 2012 (2015).
- ²³ *Catalogus Episcoporum Slesvicensis*. Lübeck 1560.
- ²⁴ Augustinerkannikerne i Viborg havde tilsyneladende på et tidspunkt før 1143, dvs. under Eskil, fået overdraget sognekirken i Asmild, jf. Vellev 1990: 8f, men denne privilegering havde dog ikke, lige så lidt som hans martyrdød, manifesteret sig i nogen særlig kult af biskoppen, der er nævnt både i *Necrologium Lundense* 1923: 113 og *Lunde Domkapitels Gavebøger* 1884-1889: 268. Om Erik Heides statue og den moderne kult af biskop Gunner som lovkyndig, jf. Spanggård 2002.
- ²⁵ Kopier heraf er yderligere rejst 1995-1996 ved Holstebro Regionshospital og ved Ansgarhjemmet i Øster Jølby. Om initiativet jf. Vellev 1996, specielt s. 49. Endvidere Vellev 1981.
- ²⁶ Begravelsen er dog ikke nævnt af Peder Olsen, der er en vigtig kilde til Viborgbispernes historie, jf. Gelting 1992: 122.
- ²⁷ Madsens argumentation følges i *Danmarks Kirker. XVI. Århus Amt* 1992-96: bd. 8, 3792ff. Jf. dog herimod Smidt 1942: 41-47.
- ²⁸ Det formentlig tidligste kendte eksempel på et gravstensliggende vægmonument, placeret nær de murede begravelse for de afdøde, er mindestenen o. 1513 over kong Hans (†1513), dronning Christine (†1521) og prins Frans (†1511) i den tidligere Odense Gråbrødre Kirke, nu i Odense Domkirke, jf. *Danmarks Kirker. IX. Odense Amt* 1995: bd. 2, 739. Et tre skifter højt murstensfundament, placeret lidt skråt i forhold til Peder Elavsens formodede grav, kunne have båret en tilsvarende liggesten, dog øjensynlig af mindre format (ca. 150 x 70 cm) i forhold til den bevarede gravsten for biskop Sven (256 x 135 cm).
- ²⁹ Allerede i 1807 blev en knogle uddraget af et interimistisk hul nederst i pillerummet, jf. *Danmarks Kirker. III. Københavns Amt* 1951: bd. 3, 1767.
- ³⁰ Hill argumenter også for, at Esrum Kloster kunne være planlagt som huskloster for ærkebiskop Eskil af Lund og hans kreds, men anfører dog, at der savnes sikre vidnesbyrd om klostrets funktion som familiegravsted eller centrum for dyrkelsen af slægtens memoria, jf. Hill 1992: 193-205.
- ³¹ Om embedsgenealogier og successionsrækker, bl.a. for biskopper, jf. generelt Nilgen 1985; Bueren & Oexle 2005.
- ³² Jf. Paffgen 2010: 185f for paralleller i Speyer, Reichenau, Paderborn og Bremen.